

دکتر حسین بهزادی اندوهجردی

تاریخ حقوق ایران

«هوشنگ» را در «پردات» Para Thata به معنی پیشداد و «قانون کهن» معرفی می‌نماید:
وزان پس جهان یک‌سر آباد کرد

همه روی گیتی پُر از داد کرد
نخستین قومی که حدود چهار هزار سال پیش از میلاد در خاک ایران نظام حقوقی تمام‌عیاری پی‌ریزی کردند «عیلامی‌ها» بودند. در یکی از الواح کشف شده‌ی آنان در شوش نوشته شده است: هر کس نزد قاضی به دروغ شهادت بدهد، باید میزان نیم من نقره به دولت جزای نقدی بپردازد.^۵ از قوانین حمورابی (۲۱۲۳ - ۲۰۸۱ ق م) سخن رانده است و آن پادشاه را حکیم نامیده است، زیرا مقرر داشته بود: نباید توانا بر ناتوان ستم بکند و باید دادگران به یتیمان و بیوه‌زنان بپردازند.^۶ در قوانین وی زن و مرد از تساوی حقوق برخوردار بودند و حتا در برخی موارد زنان بر مردان مقدم شمرده می‌شدند.^۷

از نخستین تشکلهای آریایی تا تشکیل دولت ماد، حتا تا پایان عصر ساسانی، مبانی حقوق ایران بر پایه‌ی قواعدی برتر از اراده‌ی حاکم زمان استوار بوده است و نقض قراردادهای یا سرپیچی از حکم قاضی یا دادن گواهی دروغ، علاوه بر کیفرهای دنیوی، مستلزم عقاب الهی و انتقام خدایان تلقی می‌شده است.

ایرانیان معتقد بودند نیروهای مینوی، پشتیبان راست‌کاران و بی‌گناهان‌اند. به طوری که از کتیبه‌ی بیستون برمی‌آید، کوروش یک قانون مدون به نام «قانون شاهی» تدوین کرد که آن قوانین در دوره‌ی هخامنشیان در اقطار جهان اشاعه یافت... در بیستون «کتیبه‌ی داریوش» چنین آمده است: «ای کسی که پس از من پادشاه خواهی شد، تو هم دروغ‌گو را مجازات کن و افراد خوب را حمایت کن.

من داریوش، راستی را دوست دارم و از بدی بیزارم، نمی‌خواهم که در قلمرو شاهنشاهی من، توانایی به ناتوانی ستم ورزد، نمی‌خواهم کسی از راه بداندیشی به دیگری زیان برساند».^۸

برخی پادشاهان ساسانی، صبح سحر بر اسب سوار شده و در میدان‌های عمومی حضور می‌یافته‌اند و به شکایت دادخواهان رسیدگی می‌کرده‌اند.

به میدان شدی بامداد پگاه برفتی کسی کاو بدی دادخواه
بجستی به داد اندر آزرم کس چه کهر چه فرزند فریادرس
«بارگاه داد» در دیوان و کاخ کسری منعقد می‌گردید. در آن‌جا

□ تاریخ حقوق ایران کتاب ارزشمندی است تألیف پروفسور سیدحسین امین که به وسیله‌ی انتشارات دایرة‌المعارف ایران‌شناسی در ۱۳۸۲ به چاپ رسیده است.

نثر کتاب استوار و سلیس و شیوه‌ی تألیف و تنظیم مطالب بسیار استادانه و محققانه است و نمودار وسعت دامنه‌ی اطلاعات مولف دانشمند در زمینه‌های مختلف فرهنگ ایرانی، اسلامی و اروپایی.

به عقیده‌ی پروفسور امین فهم درست تاریخ تمدن بشری، بدون توجه به مبادی و مبانی نظام حقوقی اقوام و ملل پیشین مقدور نیست. نوع قوانین حاکم بر هر قوم و ملت، جلوه‌ی از مرتبه‌ی تمدن و فرهنگ آن جامعه و جماعت است.^۱ داشتن نوعی نظام حقوقی، لازمه‌ی ادامه‌ی هر نوع حکومت و مدنیتی می‌باشد. ارکان و عناصر هر نظام حقوقی عبارت است از کلیت و شمول قوانین آن نسبت به همه‌ی افراد و ایجاد تکلیف برای اطاعت از قانون و ضمانت اجرا در صورت تخلف از آن.^۲ لذا او رخدادهای واقعیت‌ها و عینیت‌های موجود در فضای زندگی پیشینیان را بیان می‌کند.^۳ پروفسور امین، تاریخ چند هزار ساله‌ی نظام حقوقی و قضایی حاکم بر ایران را که در حقیقت بخش مهمی از میراث مشترک بشر و تاریخ تمدن جهان است، با این کتاب ارزشمند به بیان کشیده است.^۴ او علم حقوق را از دیدگاه جامعه‌شناسی مورد ارزیابی قرار می‌دهد و «سرافراز است که تاریخ چند هزار ساله‌ی نظام حقوقی و قضایی حاکم بر ایران را که بخشی مهمی از میراث مشترک بشری است، تألیف کرده است».

به زندگی جمعی آغازین ایرانیان اشارت می‌کند که حدود ده هزار سال پیش در اطراف خلیج فارس و دریای مازندران و دریاچه‌ی هامون و ارومیه تشکیل شد. از حدود نه هزار سال پیش استفاده از فلزات و ساختن ابزار کشاورزی معمول گردید و از حدود هفت هزار سال پیش سکونت‌گاه‌های جمعی در نقاط مختلف ایران پای گرفت و اعتقاد دارد نظام حقوقی پیش آریایی، متکی بر اعتقاد به ناموس طبیعت و مکافات عمل به حکم قوای فوق بشری و الهی بوده است؛ نظیر همان باوری که مولوی بیان کرده است:

از مکافات عمل غافل مشو گندم از گندم بروید جو ز جو
و فردوسی در قسمت اساطیری شاهنامه بدان پرداخته است:
چو خون ریز گردد، بیاید نژند مکافات یابد ز چرخ بلند
به اساطیر پیشدادیان اشاره می‌کند و به استناد روایت اوستا

نخست به شکایات حضوری مردم از شخص پادشاه به وسیله ی موبد رسیدگی می شد و سپس نوبت به شاکیان دیگر می رسید:

نشست از بر تخت نوشیروان
به دل شاد و خرم به دولت جوان
جهانی به درگاه بنهاد روی
هر آن کس که بد در جهان دادجوی
به آواز گفت آن زمان شهریار
که جز پاک یزدان مدارید یار
مباشید ترسان ز تخت و کلاه
گشادست بر هر کس این بارگاه
بدان گه شود شاد و روشن دلم
که رنج ستمدیده یی بگسلم

آن گاه به خواجه نظام الملک استناد می کند و از سیاست نامه ی^۹ وی در همین زمینه نقل می نماید:

«رسم ملکان عجم چنان بود که روز مهرگان و روز نوروز، پادشاه عامه را بار دادی و هیچ کس را بازداشت نبود. چند روز پیش منادی فرمود تا هر کس شغل خویش بساختی و قصه ی خویش بنوشتی و حجت خویش به دست آوردی. منادی ملک از بیرون در بایستادی و بانگ کردی که: اگر کسی، کسی را بازدارد از حاجت برداشتن در این روز، ملک از خون وی بیزار است. پس ملک قصه های مردمان بستدی و همه پیش بنهادی و یک یک می نگریدی، اگر آن جا کسی از ملک بنالیده بودی، ملک برخاستی و از تخت به زیر آمدی و به دو زانو پیش موبد بنشستی و گفتی: نخست از همه ی داوری ها داد این مرد بده و هیچ میل و محابا مکن...»

نوشیروان عادل، دستور داده بود، اگر کسی از عامه ی مردم، شکایتی از شاه یا بستگان وی بکند، قاضی بی آن که از شاکی گواه و بیته یی بخواهد، باید حق او را بدهد:^{۱۰}

سیاست بین که می کردند از این پیش

نه با بیگانه با دُرْدانه ی خویش!

کنون گر خون صد مسکین بریزند

ز بند یک قراضه برنخیزند!

جهان ز آتش پرستی شد چنان گرم

که باد از این مسلمانی تو را شرم^{۱۱}

معیارهای اساسی حقوقی و اخلاقی جامعه ی ایرانی در عصر ساسانی بر اساس «اندیشه ی نیک، کردار نیک و گفتار نیک» بود. باید دانست هر نظام حقوقی در طول تاریخ با تحولات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی متحول می شود و تغییر می کند...

در تاریخ حقوق ایران، دین و دولت پیوسته از پیوندی نزدیک برخوردار بوده اند. اتحاد دین و دولت در عصر ساسانی موجب شد که نظام حقوقی ایران کاملاً صبغه ی مذهبی بگیرد.^{۱۲} بعد از مشروطه هم، کسانی گفته اند: «دیانت ما عین سیاست ما و عین دیانت ماست»^{۱۳}... به گمان پروفیسور امین، تفاوت عمده ی تمدن ایرانی یا «استبداد شرقی» با تمدن اروپایی یا «دموکراسی غربی» از این جاست که در غرب، شهروندان به دلیل مشارکت در فرایند قانونگذاری، نظام حقوقی را متعلق به خود می دانند و در نتیجه «قانون پذیر» می باشند، اما در ایران قانون را حاکمیت وقت، به لحاظ

مصلح و منافع قوم غالب و طبقه ی حاکم و اغلب برای کنترل اکثریت مردم وضع کرده اند، لذا مردم قانون را برای خود تحمیلی می دانند و به همین جهت علی الاطلاق قانون گریزند و در اولین فرصت، قوانین جاری را نادیده می انگارند^{۱۴}...

سرانجام آرزو می کند آیندگان در راه دادگری، قانون مداری، تکمیل و تقویت نظام حقوقی و توسعه قضایی بکوشند تا سرنوشت آینده ی حقوق، قانون و امنیت قضایی در کشورمان بهتر از گذشته مان باشد!^{۱۵}... جناب پروفیسور امین به خوبی می دانند که عدالت هر قدر هم تأخیر کند، بالاخره خواهد آمد و مهم ترین علت نابسامانی های اجتماعی و اخلاقی در هر جامعه یی، نبودن قانون و رعایت نکردن آن می باشد. رنج فراوان ایشان در تألیف این اثر ارزشمند و کم نظیر مشکور و مأجور باد. ■

پی نوشت ها

۱- امین، سیدحسن، تاریخ حقوق ایران، تهران، دایرة المعارف ایران شناسی، ۱۳۸۲، ص ۲۰۱۹-۲۰۳، ص ۲۰۲-۴، ص ۵، ۲۳-۵، ص ۴۶-۶، ص ۵۲-۷، ص ۵۳، ص ۸-۹، چاپ اقبال آشتیانی، سال ۱۳۲۰، ص ۱۰، ۱۲-۱۱، خسرو و شیرین نظامی، ۱۲- ص ۷۲۲، ۱۳- ص ۷۲۵، ۱۴- ص ۷۳۱، ۱۵- ص ۷۳۴.

از کتاب های دکتر حسین بهزادی اندوهجردی:

جلد سوم کتاب طنز و طنزپردازی در ایران (تألیف دکتر حسین بهزادی اندوهجردی) مربوط به طنزپردازان ایران از پایان دوره ی قاجاریه تا انقلاب اسلامی و نیز پژوهش دیگر ایشان دریادلان کوه جگر حماسه آفرین (شرح حال یکصد و پنجاه نفر از فرهیختگان که در راه اندیشه و قلم و دین و میهن جان باخته اند)، به بازار آمد.

یاد بعضی نفرات

✧ نیمایا یوشیچ

یاد بعضی نفرات

روشنم می دارد

اعتصام یوسف

حسن رشیدی

قوتم می بخشد

ره می اندازد

و اجاق کهن سرد سرایم

گرم می آید از گرامی عالی دَمِشان

نام بعضی نفرات

رزق روحم شده است

وقت هر دل تنگی

سویشان دارم دست

جرآنم می بخشد

روشنم می دارد

۱۱ اردیبهشت ۱۳۳۷ ش